

Analysis of Razavi Conduct in the Formation and Consolidation of the Family Institution and Strategies to Confront Contemporary Challenges

Mahsa Shojaei¹ | Morteza Montazami² | BabAllah Mohammadi Nabi Kandi³

1 Undergraduate Student of Elementary Education, Al-Itirat Farhangian University, Vavan, Shahriar, Iran.

Email: mahsa.1400shojaei@gmail.com

2 Bachelor's Degree in Educational Sciences, Preschool and Elementary Education Branch, Allameh Amini Farhangian University, Shahriar, Iran.

3 Ph.D. in Comparative Interpretation, Faculty of Theology, University of Qom, Qom, Iran.

Article info

Abstract

Article type:

Research Article

Received:

7 November 2024

In Revised form:

11 February 2025

Accepted:

7 March 2025

Published:

26 February 2025

Upbringing in the family is the foundation of human growth and excellence. The performance of the family as a social unit plays an undeniable role in establishing the manner of social interactions and reactions, and healthy and constructive performance guarantees the health of society. Accordingly, in the conduct of the Ahl al-Bayt (peace be upon them), especially in the teachings of Imam Reza (peace be upon him), much attention has been paid to the upbringing of individuals in this environment. The main objective of the article was to examine the importance of forming the family, strategies for consolidating the family institution, and the role of parents in the emotional upbringing of children from the perspective of the conduct and teachings of Imam Reza (peace be upon him), using a descriptive-analytical method for data collection. The result of the investigation shows that adherence to religious teachings and acting upon the conduct and thoughts of the Infallible Imams (peace be upon them) will be a strong barrier against the obstacles to consolidating the family institution. To strengthen the relationships among family members, one should act by creating an emotional atmosphere and understanding the legitimate needs and desires of both parties.

Keywords: Family Institution, Imam Reza (peace be upon him), Razavi Family, Education and Upbringing.

Reference: Shojaei, Mahsa, Montazami, Morteza, Mohammadi Nabi Kandi, BabAllah. (2024). Analysis of Razavi Conduct in the Formation and Consolidation of the Family Institution and Strategies to Confront Contemporary Challenges. *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*. 2(6). 160-194.

Publisher: Imam Reza (AS) International University

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.428843.1236>

1. Introduction

The family, as a fundamental pillar and the primary social institution, plays an irreplaceable role in the process of socialization, the transmission of cultural-ethical capital, and the shaping of individual and collective identity. In the epistemological framework of Islam, this institution is defined beyond a mere social contract as a “sacred covenant,” whose ultimate goal is the establishment of a center of “residence,” “tranquility,” and “affection.” However, in the contemporary world, the family institution faces unprecedented challenges and threats that seriously endanger its strength, stability, and even its very existence. These challenges are multidimensional and intertwined, including socio-cultural transformations, exhausting economic pressures, and the spread of moral vices. In facing these formidable waves, secular and human-centric approaches have failed to provide effective and sustainable solutions. This doubles the necessity of returning to the pure springs of religious knowledge and emulating the conduct of the Infallible Imams (peace be upon them). Among these, the practical conduct and teachings of Imam Reza (peace be upon him) are considered a precious treasure trove for providing authentic and operational solutions.

2. Research Objectives

This research aims to analyze the theoretical and practical conduct of Imam Reza (peace be upon him) in the realm of the formation, consolidation, and confrontation with the challenges of the family institution. The main objectives of this research are:

Explaining the philosophy and foundations of family formation from the perspective of Imam Reza (peace be upon him) (Explaining the Why);

Identifying and analyzing the most important obstacles and threats facing the consolidation of the family in the present era, inspired by Razavi conduct;

Providing practical and applicable solutions for actively strengthening and consolidating the family institution in ethical, emotional, economic, and social dimensions.

The main research question is: What fundamental foundations, principles, and solutions did Imam Reza (peace be upon him) provide in his theoretical and practical conduct for the “formation,” “consolidation,” and “confrontation with challenges” of the family institution, and how can this model be used as a comprehensive and practical roadmap to save the contemporary family from its current crisis?

3. Methodology

This research has been conducted relying on a descriptive-analytical method and utilizing a combined theoretical framework. The theoretical framework of the research is based on three main axes:

1. Family as a Divine-Social Institution: In this view, the family is defined as a “sacred covenant” and a center of “residence,” “affection,” and “mercy,” which has a dual function (internal and external).
2. Razavi Conduct as an Epistemological System: The conduct of Imam Reza (peace be upon him) is considered as an “integrated epistemological system” in which “theory” (theological and ethical teachings) and “practice” (the Imam’s social and familial behaviors) are intertwined.
3. Multidimensional Consolidation Model: Family consolidation is considered a dynamic and multidimensional process that can be analyzed in four interconnected spheres: the ethical dimension, the emotional dimension, the economic dimension, and the social dimension.

The research data has been collected based on narrative texts and primary Islamic sources related to Razavi conduct and has been examined using the content analysis method.

4. Findings

The research findings indicate that Razavi conduct provides a systematic and integrated model for family consolidation, which can be explained in the form of a four-dimensional model:

- Ethical Dimension: As the infrastructure of the family entity, it is based on virtues such as fidelity to covenants, covering faults, forgiveness (beautiful pardon), good character, and self-purification. These virtues produce symbolic capital and intra-family trust.
- Emotional Dimension: As the governing spirit of the family, it includes components such as the active expression of love and affection, honoring the personality of members, compatibility, and tolerance. This dimension directly impacts the satisfaction and sense of belonging of the members.
- Economic Dimension: As the material support of the family, it is based on operational strategies such as contentment, work and effort (as jihad), economic responsibility, and optimal resource management (avoiding extravagance and stinginess). This dimension provides the necessary psychological tranquility and security for

the flourishing of emotion and ethics.

- Social Dimension: As the protective shell of the family, it includes observing modesty, establishing healthy and tranquil relationships, enjoining good and forbidding evil within the family, and particularly, maintaining kinship ties. This dimension immunizes the family against external harms and abnormalities.

Furthermore, the most important obstacles to family consolidation from the perspective of Razavi conduct were identified and analyzed into four similar categories: ethical obstacles (such as fault-finding, lying, bad temper, and humiliation), economic obstacles (such as poverty, unemployment, and miserliness), emotional obstacles (such as sorrow, spousal abuse, and violence), and social obstacles (such as keeping up with the Joneses and bad companions).

5. Conclusion

The analysis of Razavi conduct confirms that in this intellectual framework, the family is defined as a “divine-social” institution with dual internal functions (providing residence, tranquility, and affection) and external functions (raising a righteous generation and spreading the monotheistic ideal). The fundamental innovation of this research lies in presenting the “Integrated Model of Family Consolidation Based on Razavi Conduct.” This model shows that the strength of the family is the result of the positive and dynamic interaction of the four dimensions—ethical, emotional, economic, and social—and any challenge arises from the weakening of one or several of these intertwined pillars.

The “Razavi Family Model,” with its characteristics of practicality, comprehensiveness, and conformity with human nature, can be utilized as a fundamental strategy and operational roadmap for thinkers in strengthening this sacred institution and confronting the challenges of the contemporary world. It is suggested that this model be promoted and implemented in the form of educational programs, counseling, and cultural-social policies. Furthermore, conducting applied and field research to measure the effectiveness of this model in reducing family harms is suggested for future research.

A Detailed Analysis of Razavi Conduct in the Formation and Consolidation of the Family Institution and Strategies to Confront Contemporary Challenges

Keywords: Family Institution, Imam Reza (peace be upon him), Razavi Family, Education and Upbringing.

تحلیل سیره رضوی در تشکیل و تحکیم نهاد خانواده و راهکارهای مقابله با چالش‌های معاصر

مهسا شجاعی^۱ | مرتضی منتظمی^۲ | باب اله محمدی نبی‌کندی^۳

۱. دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان عترة اوان، شهریار، ایران Email: mahsa.1400shojaei@gmail.com
۲. کارشناسی رشته علوم تربیتی گرایش پیش دبستان، دانشگاه فرهنگیان علامه امینی، شهریار، ایران.
۳. دکترای تخصصی تفسیر تطبیقی، دانشکده الهیات، دانشگاه قم، قم، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

تربیت در خانواده پایه و اساس رشد و تعالی انسان به شمار می‌آید. عملکرد خانواده به عنوان واحد اجتماعی، نقش انکارناپذیری در برقراری نحوه تعامل‌ها و واکنش‌های اجتماعی داشته و عملکرد سالم و سازنده، ضامن سلامت جامعه خواهد بود. در همین راستا در سیره ائمه اطهار علیهم السلام به ویژه در آموزه‌های امام رضا علیه السلام توجه فراوانی به تربیت افراد در این محیط صورت گرفته است. هدف اساسی مقاله بررسی اهمیت تشکیل و راهکارهای تحکیم نهاد خانواده و نقش والدین در تربیت عاطفی فرزندان از منظر سیره و آموزه‌های امام رضا علیه السلام بوده که به روش توصیفی-تحلیلی به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته شده است. نتیجه بررسی نشان می‌دهد که پایبندی به آموزه‌های دینی و عمل به سیره و اندیشه‌های معصومین علیهم السلام سد محکمی در برابر موانع تحکیم نهاد خانواده خواهد بود. برای تحکیم روابط میان اعضای خانواده باید با ایجاد فضایی عاطفی و با درک نیازها و خواسته‌های مشروع طرفین اقدام کرد.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۳/۰۸/۱۲

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۹/۲۴

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۱۰/۱۷

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۱۲/۰۸

کلیدواژه‌ها: نهاد خانواده، امام رضا علیه السلام، خانواده رضوی، تعلیم و تربیت.

استناد: شجاعی، مهسا؛ منتظمی، مرتضی؛ محمدی نبی‌کندی؛ باب اله. (۱۴۰۳). تحلیل سیره رضوی در تشکیل و تحکیم نهاد خانواده و راهکارهای مقابله با چالش‌های معاصر. امام رضا علیه السلام و علوم روز. ۲(۶). ۱۹۴-۱۶۰.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام رضا علیه السلام

Doi: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.428843.1236>

۱. بیان مسئله

خانواده، به‌عنوان رکن بنیادین و نخستین نهاد اجتماعی، کارکردی بی‌بدیل در فرآیند جامعه‌پذیری، انتقال سرمایه‌های فرهنگی-اخلاقی و شکل‌بخشی به هویت فردی و جمعی ایفا می‌کند. در منظومه معرفتی اسلام، این نهاد، فراتر از یک قرارداد اجتماعی صرف، «پیمانی مقدس» تعریف شده که غایت آن استقرار کانونی از «سکونت»، «آرامش» و «مودت» است؛ فضایی که نه تنها نیازهای عاطفی و روانی اعضا را پاسخ می‌گوید، بلکه بستر ضروری برای تربیت نسل صالح و تحقق جامعه توحیدی را فراهم می‌سازد. با این حال، در جهان معاصر، نهاد خانواده با چالش‌ها و تهدیدهای بی‌سابقه‌ای مواجه گردیده که استحکام، ثبات و حتی موجودیت آن را در معرض مخاطره جدی قرار داده است. این چالش‌ها چندبعدی و درهم‌تنیده هستند: از یک سو، دگرذیسی‌های سریع اجتماعی-فرهنگی ناشی از فرآیند جهانی‌شدن، موجی از ارزش‌ها و سبک‌های زندگی متناقض با ساختار سنتی خانواده را به همراه آورده که نتیجه آن، تضعیف مرجعیت والدین، کم‌رنگ شدن مبانی اخلاقی و بروز شکاف نسلی است. از سوی دیگر، فشارهای طاقت‌فرسای اقتصادی، از جمله بیکاری، تورم و فقر، نه تنها بنیان معیشتی خانواده را متزلزل ساخته، بلکه با ایجاد تنش و دغدغه‌های مزمن، آرامش عاطفی را از این کانون ربوده و آن را به کانونی برای بحران تبدیل کرده است. در بعد فردی و ارتباطی نیز شاهد گسترش رذایلی چون «عیب‌جویی»، «بدخویی»، «دروغ‌گویی» و «خشونت» هستیم که همچون موریانه، اعتماد و محبت را -که ستون‌های استوار خانواده هستند- از درون می‌پوسانند. پدیده‌هایی همچون «طلاق عاطفی»، «فرزند‌گریزی» و «فردگرایی افراطی» نیز از دیگر نمودهای این بحران عمیق هستند.

در مواجهه با این امواج سهمگین، رویکردهای صرفاً سکولار و انسان‌محور که اغلب بر مبانی مادی‌گرایانه استوارند، نه تنها نتوانسته‌اند راهکاری کارآمد و پایدار ارائه دهند، بلکه در پاره‌ای از موارد با ترویج افراطی «فردیت»، به تشدید بحران دامن زده‌اند. این امر، ضرورت بازگشت به سرچشمه‌های زلال معرفت دینی و الگوگیری از سیره معصومان علیهم‌السلام را دوچندان می‌سازد. در این میان، سیره عملی و آموزه‌های امام رضا علیه‌السلام، گنجینه‌ای ناب محسوب می‌شود. ایشان در عصری زندگی می‌کردند که با وجود حاکمیت جبار عباسیان، علاوه بر تبیین معارف ناب اسلامی، در عرصه عملی نیز نمونه‌ای عالی «معاشرت احسن»، «حلم»، «مدارا» و «مدیریت خانواده» بودند.

بنابراین، پرسش اصلی پژوهش آن است که امام رضا علیه‌السلام در سیره نظری و عملی خویش، چه مبانی، اصول و راهکارهای بنیادینی را برای «تشکیل»، «تحکیم» و «مقابله با

چالش‌های «نهاد خانواده ارائه نموده اند و این الگو چگونه می‌تواند به عنوان نقشه راهی جامع و کاربردی، برای نجات خانواده معاصر از بحران کنونی به کار گرفته شود؟ پاسخگویی به این پرسش، نه تنها شکاف موجود در مطالعات پیشین را پر می‌کند، بلکه با ارائه «الگوی خانواده رضوی»، راهکاری اصیل، خردپسند و عملیاتی در برابر الگوهای وارداتی و ناکارآمد قرار می‌دهد و ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای اندیشمندان، سیاست‌گذاران و خانواده‌های مسلمان در عصر حاضر به شمار می‌آید.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی سیره رضوی به عنوان منبعی غنی برای پاسخگویی به مسائل مبتلابه جامعه، به ویژه در حوزه نهاد خانواده، همواره مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. در این زمینه، آثار ارزشمندی تولید شده که هر یک به بخشی از این دریای بی‌کران معرفت پرداخته‌اند. مطالعه‌ای با عنوان «بایستگی‌های اخلاقی زیست خانوادگی از منظر امام رضا علیه‌السلام» (رضوی دوست و همکاران)، به شکلی شایسته، بر بنیان‌های اخلاقی زندگی خانوادگی در سیره رضوی تأکید کرده و نقش کلیدی فضایل اخلاقی را در گرمابخشی به کانون خانواده نشان داده است. همچنین، پژوهش‌هایی مانند «سیره امام رضا علیه‌السلام در خانواده و تربیت فرزند» (هراتی و همکاران) و «الگوها و معیارهای تربیتی و استمرار خانواده متعالی در فرهنگ رضوی» (رفسنجانی مقدم و همکاران)، بر نقش بی‌بدیل والدین در تربیت فرزند و ترسیم چارچوب‌های کلی تربیتی متمرکز بوده‌اند. در همین راستا، پژوهش «الگوی خانواده تراز اسلامی از منظر امام رضا علیه‌السلام» (محسنی) به ترسیم آرمان‌ها و ویژگی‌های کلی یک خانواده اسلامی موفق همت گمارده است. پژوهش «نقش سرمایه نمادین مبتنی بر الگوی ایرانی-اسلامی در تحکیم نهاد خانواده اسلامی با تأکید بر سیره رضوی» (درینی و همکاران)، با نگاهی بینارشته‌ای و نوآورانه، به بررسی تأثیر سرمایه‌های فرهنگی و هویتی در استحکام بخشی به نهاد خانواده پرداخته و افق جدیدی در مطالعات خانواده گشوده است. بررسی این آثار نشان می‌دهد که یک مدل جامع، یکپارچه و عملیاتی که بتواند به صورت همزمان به سه سؤال محوری زیر پاسخ گوید، هنوز ارائه نشده است:

۱. فلسفه و مبانی تشکیل خانواده از منظر امام رضا علیه‌السلام چیست؟ (تبیین چرایی)؛
۲. مهم‌ترین موانع و تهدیدات فراروی تحکیم خانواده در عصر حاضر کدام‌اند و چگونه می‌توان با الهام از سیره رضوی، آنها را تحلیل و طبقه‌بندی کرد؟ (شناسایی موانع)؛
۳. راهکارهای عملی و کاربردی برای تقویت و تحکیم فعال نهاد خانواده در ابعاد اخلاقی،

عاطفی، اقتصادی و اجتماعی کدام‌اند؟ (ارائه راهکار). به عبارت دیگر، پژوهش‌های موجود، خلأ یک چارچوب منسجم که بتواند پیوند ارگانیک بین «تشکیل»، «تحکیم» و «مقابله با چالش‌های معاصر» را در قالب یک الگوی قابل اجرا نشان دهد، به وضوح احساس می‌شود.

۳. چهارچوب نظری و روش پژوهش

پژوهش حاضر در تبیین «الگوی تحکیم خانواده بر اساس سیره رضوی» از یک چارچوب نظری ترکیبی بهره می‌گیرد که بر سه محور اصلی استوار است: ۱. خانواده به‌مثابه نهاد الهی-اجتماعی، ۲. سیره رضوی به‌مثابه منبع نظری و عملی و ۳. الگوی تحکیم چندبُعدی. خانواده به‌مثابه نهاد الهی-اجتماعی: در این چارچوب، خانواده صرفاً یک نهاد اجتماعی متعارف تلقی نمی‌شود، بلکه بر اساس آیه «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم/۲۱)، به عنوان «پیمان مقدس» و کانون «سکونت»، «مودت» و «رحمت» تعریف می‌گردد. این نهاد، کارکردی دوگانه دارد: از یک سو، پاسخگوی نیازهای فطری و عاطفی اعضا است و از سوی دیگر، بستری برای «تربیت نسل صالح» و «گسترش آرمان توحید» محسوب می‌شود. بنابراین، هرگونه تحلیل درباره تحکیم خانواده، باید هر دو بُعد «کارکرد درونی» (آرامش، عاطفه، اخلاق) و «کارکرد بیرونی» (نقش اجتماعی-تربیتی) را همزمان در نظر گیرد.

سیره رضوی به‌مثابه منظومه معرفتی: سیره امام رضا علیه‌السلام در این پژوهش، نه به عنوان مجموعه‌ای از توصیه‌های پراکنده، بلکه به عنوان یک «منظومه معرفتی یکپارچه» در نظر گرفته می‌شود که در آن، «نظریه» (آموزه‌های کلامی و اخلاقی) و «عمل» (رفتارهای اجتماعی و خانوادگی امام) در هم تنیده شده‌اند. این سیره، منبعی معتبر برای استخراج «مبانی»، «ارزش‌ها» و «راهبردهای عملی» است. برای نمونه، تأکید ایشان بر «حسن خلق» تنها یک فضیلت اخلاقی نیست، بلکه یک «راهبرد ارتباطی» برای مدیریت تعارض و تأمین آرامش در خانواده است. یا توجه به «قناعت» و «کار»، تنها یک توصیه اقتصادی نیست، بلکه «راهبرد معیشتی» برای استقلال و عزت خانواده است.

الگوی تحکیم چندبُعدی: مدل نظری این پژوهش، تحکیم خانواده را فرآیندی پویا و چندبُعدی می‌داند که در چهار عرصه به هم پیوسته، قابل تحلیل و برنامه‌ریزی است:

۱. **بُعد اخلاقی:** این بُعد، زیرساخت کیان خانواده است و بر فضایی مانند «وفای به عهد»، «عیب‌پوشی»، «گذشت» و «حسن خلق» استوار می‌شود. این فضایل، سرمایه نمادین و اعتماد

درون خانوادگی را تولید می کنند. ۲. **بُعد عاطفی:** این بُعد، روح حاکم بر خانواده است و مؤلفه‌هایی چون «ابراز محبت»، «تکریم شخصیت»، «سازگاری» و «پرهیز از خشونت» را در بر می گیرد. این بُعد بر رضایت‌مندی و تعلق خاطر اعضا تأثیر می گذارد. ۳. **بُعد اقتصادی:** این بُعد، پشتوانه مادی خانواده است و بر «قناعت»، «کار و تلاش»، «تأمین رفاه» و «مدیریت بهینه منابع» استوار است. این بُعد، آرامش و امنیت روانی را که لازمه شکوفایی عاطفه و اخلاق است، فراهم می سازد. ۴. **بُعد اجتماعی:** این بُعد، پوسته محافظتی خانواده است و شامل «حفظ حیا»، «حسن معاشرت»، «صله رحم» و «انتخاب دوستان شایسته» می شود. این بُعد، خانواده را در برابر آسیب‌ها و ناهنجاری‌های بیرونی مصونیت می بخشد. این چارچوب، امکان تحلیل نظام‌مند مسائل خانواده معاصر و ارائه الگویی کاربردی را فراهم می سازد.

۴. مفهوم شناسی

۴-۱. **خانواده:** خانواده به عنوان بنیادی‌ترین و کوچک‌ترین نهاد اجتماعی، هسته اولیه تشکیل جامعه محسوب می شود. از منظر حقوقی و اجتماعی، خانواده واحدی است متشکل از افراد مرتبط نسبی یا سببی (ازدواج) که دارای روابط عاطفی، اقتصادی و حقوقی دائم هستند (عمید، ۱۳۴۳، ص ۵۱۹). در منظومه فکری اسلام، خانواده نه تنها یک نهاد اجتماعی، بلکه یک «پیمان مقدس» تعریف می شود که بر پایه دو رکن اساسی «زن» و «مرد» استوار گشته است. این نهاد در چارچوب ضوابط شرعی و قانونی (عقد نکاح) تشکیل شده و به اعضای آن هویت اجتماعی، معنوی و حقوقی خاصی می بخشد (قائم امیری، ۱۳۹۱، ص ۸). نکاح، به عنوان سنگ بنای تشکیل خانواده، عهدی است برای آغاز رابطه زوجیت و تشکیل کانونی پایدار.

شکل‌گیری خانواده از منظر اسلامی، دارای ابعاد چندگانه اجتماعی، روان‌شناختی، تربیتی و فرهنگی است که پیامدهای مثبت گسترده‌ای را به همراه دارد. بشر در طول تاریخ به این حقیقت دست یافته که خانواده، مأمی امن و کارآمدترین نهاد برای تأمین آرامش روانی، امنیت عاطفی و تکامل شخصیتی است (پناهی، ۱۳۹۸، ص ۴۳). در قرآن کریم، خانواده به عنوان نخستین کانون «سکونت»، «آرامش» و «محبت» معرفی شده و حفظ و حراست از آن، وظیفه‌ای سنگین بر عهده اعضای آن نهاده شده است «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (روم/۲۱). در فرهنگ اسلامی، اولویت دادن به خانواده یک اصل بنیادین شمرده می شود و روایات فراوانی بر این مهم تأکید دارند (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۲۳۶). به عنوان مثال، رسول اکرم صلی الله علیه و آله

و سلم فرموده‌اند: «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ بَيْتٍ خَيْرًا رَزَقَهُمُ الرَّفْقَ فِي أَمْرِهِمْ؛ هر گاه خداوند برای خانواده‌ای خیر بخواهد، سازش و نرمش در کارهایشان به آنان روزی می‌کند» (سیوطی، ۱۴۲۹، ص ۷۳). همچنین فرمودند: «مَا بُنِيَ فِي الْإِسْلَامِ بِنَاءً أَحَبَّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَ أَعَزَّ مِنْ التَّزْوِيجِ؛ در اسلام هیچ بنایی نزد خداوند محبوب‌تر و عزیزتر از ازدواج (و تشکیل خانواده) بنا نشده است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۲۲۲)

۴-۲. تحکیم خانواده: مفهوم «تحکیم» در لغت به معنای استوار و محکم ساختن است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۶۴۸۶). خانواده‌پژوهی، تحکیم خانواده به فرآیندها و اقداماتی اطلاق می‌شود که منجر به استحکام بخشیدن، تقویت پایه‌های عاطفی، حقوقی و ارتباطی بین اعضای خانواده، به ویژه رابطه زن و شوهر، و افزایش تاب‌آوری آن در برابر بحران‌ها می‌گردد.

۴-۳. موانع: «موانع» که جمع کلمه «مانع» است، در لغت به معنای بازدارنده‌ها، جلوگیری‌ها و هر آنچه که سبب توقف یا ممانعت از انجام کاری شود، تعریف شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۴، ص ۲۱۷۴۰). در این پژوهش، موانع تحکیم خانواده به مجموعه عواملی (فردی، بین‌فردی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) گفته می‌شود که به طور مستقیم یا غیرمستقیم، بر روند استحکام بخشی به کانون خانواده تأثیر منفی گذاشته و آن را با چالش یا تضعیف مواجه می‌سازند.

۵. اهمیت نهاد خانواده

در اهمیت تشکیل خانواده، اشاره به این حدیث نورانی از امام رضا علیه السلام، حائز اهمیت است: «أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتْ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَتْ: أَضَلَّكَ اللَّهُ إِنْني مُتَبَتَّلَةٌ. قَالَ لَهَا: وَمَا التَّبَتُّلُ عِنْدَكَ قَالَتْ: لَا أُرِيدُ التَّزْوِيجَ أَبَدًا. قَالَ: وَلَمْ قَالَتْ: أَلْتَمَسُ فِي ذَلِكَ الْفَضْلَ. فَقَالَ: أَنْصِرْفِي، فَلَوْ كَانَ فِي ذَلِكَ فَضْلٌ لَكَانَتْ فَاطِمَةُ (عَلَيْهَا السَّلَامُ) أَحَقَّ بِه مِنْكَ، إِنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ يَسْبِقُهَا إِلَيَّ الْفَضْلِ؛ زنی از امام باقر علیه السلام پرسید: خدا کارت را سامان بخشد، من خانمی متبتله هستم. امام فرمود: منظورتان از تبتل چیست؟ او پاسخ داد: به این معنی که هرگز ازدواج نخواهم کرد. امام پرسید: «چرا؟» او گفت: می‌خواهم با این کار فضیلت و منزلتی کسب کنم. امام فرمود: «از این تصمیم بازگرد؛ اگر بی‌همسری فضیلت بود، فاطمه سلام الله علیها به آن شایسته‌تر از تو بود» (طوسی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۷۰). این حدیث، اهمیت

تشکیل خانواده را با توجه به سیره رضوی متذکر می‌شود که در آن، فرزندآوری و تربیت فرزند مورد توجه قرار می‌گیرد.

در شکل‌گیری و تکوین شخصیت و ویژگی‌های عاطفی، اخلاقی و رفتاری فرزندان، دو عامل وراثت و محیط نقش دارند. در میان عوامل محیطی، اثرگذارترین عامل، خانواده است و در میان عوامل خانوادگی، محوری‌ترین عامل در تربیت، والدین می‌باشند (پناهی و شریفی، ۱۳۸۸). تشکیل خانواده به عنوان سنگ بنای جامعه انسانی، در آموزه‌های اسلامی از چنان جایگاهی برخوردار است که ضرورت آن با استناد به دلایل متقن قرآنی، روایی و عقلانی به اثبات رسیده است. این نهاد مقدس، فراتر از یک قرارداد اجتماعی، تجلی بخش حکمت‌های الهی در راستای تحقق آرامش، تعالی اخلاقی و گسترش ارزش‌های توحیدی در جامعه است. در این بخش، مهم‌ترین ادله تشکیل خانواده از منظر قرآن کریم و سیره رضوی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۵. رسیدن به آرامش روانی

در منظومه فکری اسلامی، خانواده به عنوان نهادی بنیادین شناخته می‌شود که هدف غایی آن، تأمین «سکن» یا آرامش روانی برای اعضای خود است. این مفهوم محوری، هم در متون دینی و هم در رهنمودهای ائمه معصومین علیهم‌السلام مورد تأکید قرار گرفته است. امام رضا علیه‌السلام در تبیین سنت نبوی صلی الله علیه و آله به فلسفه‌ای عمیق برای یکی از آداب ازدواج اشاره می‌فرماید: «مِنْ سُنَّتِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ التَّزْوِجُ بِاللَّيْلِ، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالنِّسَاءَ أَمَّا هُنَّ سَكَنٌ؛ مراسم عروسی در شب، سنت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، چرا که خداوند شب را مایه آرامش قرار داده و زن هم آرامش خاطر است» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۳۶۶).

این حدیث شریف بر نقش محوری زن در ایجاد محیطی آرامش‌بخش در کانون خانواده تأکید می‌ورزد. شب، به عنوان زمانی که هیاهوی روز فروکش می‌کند و فضایی برای انس و استراحت فراهم می‌شود، نمادی از همان آرامشی است که حضور همسر باید در زندگی مشترک به ارمغان آورد. دیدگاه مذکور، جایگاه زن را از یک عضو معمولی به عنصری حیاتی برای تعادل عاطفی و روانی خانواده ارتقا می‌دهد. این نگرش امام رضا علیه‌السلام در راستای بیان صریح قرآن کریم درباره فلسفه تشکیل خانواده است. خداوند متعال در آیه ۲۱ سوره روم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (روم/۲۱) همچنین، برای تحقق

این آرامش، معیارهای انتخاب همسر از جمله ایمان و تدین، به عنوان عوامل ثبات بخش و زمینه ساز انس و الفت پایدار، در سایر روایات مورد تأکید قرار گرفته است. انتخاب همسری مؤمن، به زندگی مشترک عمق و معنویت بخشیده و آن را به پیوندی پایدار تبدیل می کند که در پرتو آن، آرامش حقیقی- که ترکیبی از امنیت عاطفی و روحی است- محقق می شود.

۲-۵. سازندگی اخلاقی

خانواده مناسب ترین بستر برای تأمین نیازهای رشد و تعالی انسان است، اگر چه ممکن است تحت تأثیر عوامل مختلف به محیطی نا امن تبدیل شود. همچنین تشکیل خانواده از بارزترین مصادیق لباس تقوا محسوب می شود. در همین زمینه، قرآن کریم می فرماید: «یا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِك خَيْرٌ؛ ای فرزندان آدم! لباسی برای شما فرستادیم که شرمگاهتان را می پوشاند و (مایه) زینت شماست، و لباس تقوا که آن بهتر است» (اعراف/۲۶). از این آیه استفاده می شود که برای مقابله اساسی با تهاجم فرهنگی و پیشگیری از فسادهای تربیتی و اجتماعی، هیچ اقدامی برای نسل جوان مؤثرتر از تشکیل خانواده نیست. در همین راستا امام رضا علیه السلام امر ازدواج را امری خردمندانه می داند: «لَوْ لَمْ يَكُنْ فِي الْمَنَاحَةِ وَالْمَصَاهِرَةِ آيَةٌ مُحْكَمَةٌ وَلَا سُنَّةٌ مُتَّبَعَةٌ وَلَا أَثَرٌ مُسْتَفِيزٌ لَكَانَ فِيمَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَرِّ الْقَرِيبِ وَ تَقْرِيبِ الْبَعِيدِ وَ تَأْلِيفِ الْقُلُوبِ وَ تَشْبِيكِ الْحُقُوقِ وَ تَكْثِيرِ الْعَدَدِ وَ تَوْفِيرِ الْوَالِدِ لِنَوَائِبِ الدَّهْرِ وَ حَوَادِثِ الْأُمُورِ مَا يَرْغَبُ فِي دُونِهِ الْعَاقِلُ اللَّيِّبِ وَ يَسَارِعُ إِلَيْهِ الْمُؤَفَّقُ الْمُصِيبِ وَ يَحْرِصُ عَلَيْهِ الْأَدِيبُ الْأَرِيبُ؛ اگر در امر ازدواج و پیوند سببی آیه محکم، سنت و روش قابل پیروی و روایات فراوانی نبود البته آثاری که خداوند در آن قرار داده از نیکی به نزدیکان، نزدیکی با دورافتادگان، الفت دلها، اتصال حقوق، تکثیر جمعیت و فزونی نسل برای سختی های روزگار و پیشامدهای امور؛ بس بود که خردمند تیزبین به آن راغب شود و انسان موفق و درستکار به آن پیشی گیرد و فرد ادیب خردورز به آن حرص ورزد» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۵، ص ۳۷۳)

۳-۵. سازندگی اجتماعی

خانواده مؤثرترین عامل انتقال فرهنگ و رکن بنیادی جامعه است که در رابطه ای متقابل با فرهنگ و عوامل اجتماعی قرار دارد. انسان در بستر خانواده به هویت و رشد شخصیتی دست یافته و متأثر از نهادهای مذهبی، آموزشی و حکومتی است. مبتنی بر تعالیم امام رضا علیه السلام (طبرسی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۴۴۹)، این نهاد، بنیان اصلی نهادهای اجتماعی

است که نقش‌های کلیدی در ایجاد تمدن، انتقال موارث فرهنگی و رشد انسان‌ها ایفا می‌کند (ساروخانی، ۱۳۷۹، ص ۱۳۵). این نهاد، هسته اولیه تشکیل هر جامعه انسانی به شمار می‌رود و به عنوان مؤثرترین عامل در حیات اجتماعی جوامع عمل می‌کند. جهان‌شمولی خانواده نشان از فطری و ذاتی بودن این نهاد دارد و تأثیر بنیادین آن در انتقال ارزش‌ها، شکل‌دهی به شخصیت افراد و ایجاد ساختارهای اجتماعی پایدار، جایگاه بی‌بدیل آن را در تمدن بشری تثبیت می‌کند.

۴-۵. گسترش آرمان توحید

حکمت غایی تشکیل خانواده و هدف نهایی اسلام از تأکید بر تشکیل، تحکیم و تداوم آن، گسترش ارزش‌های انسانی، انتشار آرمان‌های توحیدی و در نهایت، جهانی‌شدن اسلام است. بقای نسل انسان در واقع مقدمه‌ای برای دستیابی به این هدف بزرگ به شمار می‌رود. در حدیثی آمده است: «چه چیزی مانع می‌شود که انسان مؤمن همسر گیرد؟ شاید خداوند فرزندی به او عطا کند که زمین را از «لا اله الا الله آکنده سازد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۳۸۲).

۶. موانع تحکیم خانواده

از مهم‌ترین موانع تحکیم بنیان خانواده می‌توان به موانع متعددی از جمله موانع اخلاقی، اقتصادی، عاطفی و اجتماعی اشاره نمود که هر یک به گونه‌ای خاص، پایداری و سلامت این نهاد مقدس را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

۱-۶. موانع اخلاقی

اخلاق به عنوان زیربنای روابط خانوادگی، نقشی تعیین‌کننده در استحکام یا تزلزل نهاد خانواده ایفا می‌کند. روایات معصومین علیهم‌السلام به ویژه سیره رضوی، با تبیین آثار مخرب رذایلی همچون عیب‌جویی، دروغ و بداخلاقی، بر این حقیقت تأکید دارند که سقوط اخلاقی اعضای خانواده، مستقیماً پیوندهای عاطفی را سست کرده و بنیان این نهاد مقدس را با خطر مواجه می‌سازد. در ادامه، مهم‌ترین این موانع اخلاقی و مستندات روایی آن‌ها بررسی می‌شود.

۱-۱-۶. عیب‌جویی

عیب‌جویی به معنای پی‌گیری و آشکار کردن نقص‌ها و کاستی‌های دیگران است که در

متون دینی به شدت از آن نهی شده است. این صفت ناپسند که از رذایل اخلاقی محسوب می‌شود، نه تنها موجب سست شدن بنیان‌های اعتماد در روابط خانوادگی می‌گردد، بلکه آرامش و صمیمیت را از کانون خانواده سلب می‌کند. در احادیث، پرده دری و عیب جویی، از صفات اهل نفاق شمرده شده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۴۲۳). در احادیث متعددی به آثار مخرب عیب جویی اشاره شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «مَنْ تَتَبَعَ عَوْرَاتِ الْمُسْلِمِينَ تَتَبَعَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ؛ هر که عیب‌های مسلمانان را پیگیری کند، خداوند عیب‌های او را پیگیری می‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۲۱۴). بعضی از انسان‌ها در اثر عوامل مختلف ژنتیکی، تربیتی و محیطی، انسان‌های عیب‌جو و بدبینی هستند و به همه پدیده‌ها دیدگاه منفی دارند، از آثار این امر، تجسس در اسرار دیگران بوده که به شدت نکوهش شده است. بدبینی زن و مرد به یکدیگر، خانواده را در معرض آسیب‌های اجتماعی قرار می‌دهد و مانع استحکام خانواده می‌شود. امام رضا علیه السلام در حدیثی عیب جویی را جزو رذایل اخلاقی شمرده‌اند و فریفته چنین زنانی شدن را خوب نشمرده‌اند «وَهُنَّ ثَلَاثٌ فَأَمْرَأَةٌ وَلَوْ دُوِّدُ تُعِينُ زَوْجَهَا عَلَي دَهْرِهِ لِدُنْيَاهِ وَ آخِرَتِهِ وَ لَا تُعِينُ الدَّهْرُ عَلَيْهِ وَ امْرَأَةٌ عَقِيمَةٌ لَا ذَاتَ وَ لَدٍ وَ لَا جَمَالَ وَ لَا خُلُقٍ...» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۱۶۴). زنان سه دسته‌اند: زن زایای مهربان، که شوهر خود را در کار دنیا و آخرتش یاری می‌رساند و روزگار را بر او سخت نمی‌کند. و زن نازا و بی‌بهره از زیبایی که شوهرش را (در امور خیر) یاری نمی‌رساند؛ و زن پر سر و صدای پا به در و عیب جویی که زیاد را اندک می‌شمارد و زیاد را هم نمی‌پذیرد. زنه‌ار که فریفته زنی با این خصوصیات شوی؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: از خضراء الدمن پرهیزید. عرض شد: ای رسول خدا خضراء الدمن کیست؟ فرمود: زن زیبایی که در خانواده‌ای بد رشد کرده است. عیب جویی به عنوان یک آسیب ارتباطی، با تبدیل فضای خانواده به محیطی قضاوت‌گرانه، سرمایه‌های اعتماد و امنیت روانی را که پیش‌نیاز هرگونه صمیمیت هستند، به طور سیستماتیک تخریب می‌کند. این رفتار که در روایات هم‌تراز با نفاق دانسته شده، نه تنها تهدیدی برای انسجام درونی خانواده محسوب می‌شود، بلکه با فعال‌سازی چرخه معیوب بدبینی و تجسس، مانع اصلی در برابر شکل‌گیری رابطه اصیل و مبتنی بر گذشت بین اعضا می‌گردد.

۲-۱-۶. دروغ

در روایات، دروغ به عنوان بدترین خلق و خوی بشری و کلید بسیاری از بدرفتاری‌های بشری است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۳۷۷). امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «لَيْسَ

لِكَذُوبٍ مُّرْوَةٍ؛ دروغ را مروت و مردانگی نیست» (حرانی، ۱۳۹۴ق، ج ۱، ص ۴۵۰). امام علی علیه السلام فرمودند: «دروغ چه شوخی باشد چه جدی، شایسته نیست و سزاوار نیست یکی از شما به فرزندش وعده ای بدهد که بعدا بدان وفا نمی کند، زیرا دروغ به فساد می کشاند و فساد به سوی آتش...» (ابن بابویه، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۲۵۲). بنابراین اگر زن با مرد به یکدیگر یا فرزندان دروغ بگویند و این امر به عنوان یک اصل تبدیل شود نه تنها استحکام خانواده را به دنبال ندارد بلکه منجر به فروپاشی نهاد خانواده می شود.

۳-۱-۶. بد خویی

انسان های تندخو، گاه بدون آن که بخواهند به دیگران آسیب می رسانند. اینان بد ذات نیستند اما حساسیت زیاد، حرارت و تندى اخلاقی موجب می شود که دیگران را دلخور کنند. این دسته از افراد علاوه بر این که زندگی خود را آشفته می کنند، محیط عصبی و حساس به وجود می آورند. اگر این وضعیت ادامه یابد اطرافیان و به ویژه همسر، به مقابله به مثل با همسر یا گریز از همسر روی می آورد. این ها علاوه بر جلوگیری از تحکیم خانواده، از هم پاشیدگی خانواده را هم در پی دارد. امام رضا علیه السلام در راهنمایی حسین بن بشار که خویشاوند نامناسبی به خواستگاری دخترش آمده است، می فرماید: «اگر بدخلق است، دختری را به همسری وی در نیاور» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۵۴).

۴-۱-۶. تحقیر و تحمیل

پیشوایان دینی به هیچ وجه اجازه تحقیر و اهانت به کسی نمی دادند. امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ نَابَذَنِي مَنْ أَذَلَّ عَبْدِي الْمُؤْمِنَ؛ آشکارا به جنگ با من برخاسته آن کس که بنده مؤمن مرا خوار کند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۵۱).

در صورتی که برای اعضای خانواده احترام قائل نباشیم و آن ها را تحقیر کنیم رشته ارتباط بین خود و آنها را گسسته ایم و مانع استحکام خانواده می شویم. ابراهیم بن عباس گوید: هیچ گاه علی بن موسی الرضا علیه السلام را ندیدم که به کسی در سخن خود ظلم و ستم کند (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۸۴).

۲-۶. موانع اقتصادی

اقتصاد و معیشت، به عنوان یکی از ارکان اساسی زندگی خانوادگی، نقشی تعیین کننده در

استحکام یا سستی کانون خانواده ایفا می‌کند. از منظر آموزه‌های اسلامی و به ویژه در سیره و روایات امام رضا علیه‌السلام، توجه به وضعیت اقتصادی خانواده نه تنها یک ضرورت مادی، بلکه امری مبتنی بر حکمت و مصلحت معنوی قلمداد شده است. فقر، بیکاری، تن‌پروری و بخل، از جمله چالش‌هایی هستند که می‌توانند بنیان عاطفی و اخلاقی خانواده را متزلزل ساخته و آن را در معرض آسیب‌های جدی قرار دهند.

۱-۲-۶. فقر و مشکلات معیشتی

در میان عوامل مؤثر بر استحکام خانواده، فقر و مشکلات معیشتی از موانع عمده به شمار می‌روند. عدم تمکن مالی و ناتوانی در تأمین نیازهای ضروری، زمینه‌ساز بروز دل‌زدگی، سرخوردگی، ناراحتی‌های روحی، اشتغال ذهنی، افسردگی و انزوایی در فرزندان می‌گردد. این شرایط افراد را وادار می‌کند تا برای رهایی از گرفتاری‌ها، شخصاً و گاه با اقدام به اعمال ناشایست، به حل معضل پردازند (فولادی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۴). امام علی علیه‌السلام در این زمینه به امام حسن علیه‌السلام سفارش می‌کنند: «فرزندم از فقر بر تو می‌ترسم. به خدا از آن پناه ببر؛ چرا که فقر، دین انسان را ناقص و عقل و اندیشه او را مشوش می‌سازد و مردم را نسبت به او و او را نسبت به مردم بدبین می‌کند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۳۴۵). فقر به مثابه یک عامل فشار، با ایجاد تنش مزمن و محرومیت چند لایه، نه تنها بنیان معیشتی خانواده را تخریب می‌کند، بلکه با مختل کردن سلامت روانی اعضا و تقویت بدبینی متقابل، بستر تربیتی خانواده را به محیطی مستعد بحران‌های اخلاقی و رفتاری تبدیل می‌نماید.

۲-۲-۶. بیکاری و تن‌پروری

بیکاری از دیدگاه جامعه‌شناسان و روان‌شناسان، از ریشه‌های مهم بزهکاری و کجروی اجتماعی محسوب می‌شود و موجب جذب افراد به مراکز بزهکاری و کشیده شدن به انحرافات اجتماعی می‌گردد. امام صادق علیه‌السلام در این زمینه می‌فرمایند: «رها ساختن کار و تلاش، موجب خمودی اندیشه و سقوط تو می‌شود» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ص ۶). امام رضا علیه‌السلام در دعای خود از خداوند چنین درخواستی دارند: «لَا تَبْتَلْنَا فِي أَمْرِهِ بِالسَّامَةِ وَ الْكَسَلِ وَ الْفِتْرَةِ وَ الْفَشْلِ وَ اجْعَلْنَا مِمَّنْ تَنْتَصِرُ بِهِ لِدِينِكَ؛ در کار او ما را به دلتنگی و تبلی و سستی و ضعف مبتلا مفرما و ما را از کسانی قرار ده که به وسیله آنان دینت را یاری می‌رسانی» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۲، ص ۳۳۲). بر این اساس، تن‌پروری در خانواده

به عنوان مانعی در جهت تحکیم نهاد خانواده عمل می‌کند. بیکاری و تن‌پروری، با سلب کرامت ناشی از نقش‌آفرینی اقتصادی، نه تنها استقلال مالی خانواده را تهدید می‌کند، بلکه با تضعیف سلامت روانی و انگیزشی اعضا، بستر انحرافات اجتماعی و فروپاشی کارکردهای حمایتی نهاد خانواده را فراهم می‌سازد.

۳-۲-۶. بخل و خست

امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «از بخل دوری کنید چرا که آن بیماری‌ای است که انسان‌های آزاده و دین‌باور هرگز به آن دچار نمی‌شوند؛ زیرا بخل با ایمان در تضاد است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۳۴۶). همچنین ایشان از قول پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و سلم نقل می‌کنند: «با افراد بخیل مشورت نکنید، چرا که شما را از هدف‌هایتان بازمی‌دارند». انسان بخیل نه تنها از بخشش به دیگران خودداری می‌کند، بلکه با حفظ دارایی‌ها و امتناع از پرداخت هزینه‌های ضروری خانواده، فشار سنگینی بر همسر و اعضای خانواده وارد می‌سازد. این وضعیت می‌تواند به کاهش علاقه همسر یا حتی روی آوردن به رفتارهای نادرست بینجامد و به عنوان مانعی جدی در برابر استحکام خانواده عمل کند.

۳-۶. موانع عاطفی

این دسته از موانع که از آنان تحت عنوان «موانع عاطفی» یاد می‌شود، اگرچه گاه نامحسوس هستند، اما به واسطه تهدید بنیادین‌ترین رکن خانواده یعنی محبت و عاطفه می‌توانند آسیب‌زاترین باشند.

۱-۳-۶. اندوه

بیشتر اندوه‌ها ریشه در نوع بینش و تربیت‌ها دارد. یکی از بنیادی‌ترین دستاوردهای اسلام در زدودن غم‌ها، دگرگون‌سازی بینش‌هاست. بینش اسلامی، غم‌زدا و شادی‌آفرین است. آموزه‌های دینی، بینش انسان را چنان شکل می‌دهد که دنیا را ناپایدار و ناچیز می‌داند، برای ازدست‌رفته‌ها اندوهگین نمی‌شود و درمی‌یابد که اندوه برای ازدست‌رفته‌ها نه تنها سودی ندارد، بلکه حال و آینده را نیز تباہ می‌سازد. امام رضا علیه‌السلام در این زمینه فرموده‌اند: «مَا أَحَدٌ مِنْ شِيعَةِ عَلِيٍّ أَصْبَحَ صَبِيحَةً أَتَى بِسَيِّئَةٍ أَوْ ارْتَكَبَ ذَنْبًا إِلَّا أَمْسَى وَ قَدْ نَالَ غَمٌّ حَطَّ عَنْهُ سَيِّئَتَهُ؛ هَيْجَ يَكُ مِنْ شِيعِيَانِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي رَوْزٍ مَرَّتْكَ بَدِيٌّ يَأْتِيهِ غَمٌّ نَمِيٌّ شَوْدُ، مَكْرَ أَنْكَهْ فِي شَبِّ، أَدْوَهِيَّ بِهٖ أَوْ مِي رَسَدَ كَهْ أَنْ كَنَاهُ رَا مَحُو مِي كَنْدُ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۵،

ص ۱۴۶) بر این اساس، اگر خانواده‌ای به هر دلیلی دچار اندوه گردد، می‌بایست شکیبایی پیشه کند. در غیر این صورت، آسیب‌های جدی به روابط خانواده وارد شده و این امر مانعی در جهت استحکام نهاد خانواده خواهد بود.

۲-۳-۶. آزار همسر

یکی از اقدامات بسیار ناپسند که به شدت در روایات از آن نهی شده، آزار و اذیت همسر است. امام رضا علیه‌السلام در روایتی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در نهی از کتک زدن زنان فرمودند: «کسی که همسر خود را بدون دلیل بزند، در روز قیامت دشمن او خواهم بود. زنانان را نزنید؛ هر کس همسرش را بدون دلیل مورد ضرب قرار دهد، خدا و رسولش را نافرمانی کرده است» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۷۵). بر این اساس، آزار دادن همسر یکی از عوامل تضعیف بنیان‌های عاطفی و ایجاد آسیب در خانواده محسوب شده و مانعی جدی در جهت استحکام این نهاد به شمار می‌رود.

۳-۳-۶. خشونت در خانواده

خشونت خانگی به عنوان یکی از چالش‌های حوزه خانواده، روابط بین اعضای خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله مردم را از خشونت بر حذر داشته و می‌فرمایند: «آگاه باشید که خشم، همانند اخگری سوزان در قلب آدمی است. آیا هنگام خشم، سرخ شدن چشمان و بر آمدن رگ‌های گردن را مشاهده نمی‌کنید؟» (ناصف، ۱۹۷۵، ص ۲۹۸). هنگامی که خشم بر زن یا مرد غلبه می‌کند، کنترل خویش را از دست داده و به رفتارهای ناپسندی روی می‌آورند که این امر از موانع استحکام نهاد خانواده محسوب می‌شود.

۴-۶. موانع اجتماعی

در آموزه‌های رضوی، بر هوشیاری نسبت به اینگونه عوامل بیرونی و مدیریت صحیح روابط اجتماعی تأکید فراوان شده است.

۱-۴-۶. چشم و هم چشمی

سهم عمده‌ای از اختلافات خانوادگی، ناشی از چشم و هم‌چشمی اعضای خانواده در امور مادی است. اسلام با اشاره به فریبندگی زندگی دنیا در آیه ۲۰ سوره حدید، همگان را

به پرهیز از تجمل‌گرایی و اسراف فراخوانده است. این رویکرد، عاملی مؤثر در تضعیف پیوندهای خویشاوندی در جوامع معاصر (شرف‌الدین، ۱۳۷۸، ص ۳۷۴) و مانعی برای تحکیم نهاد خانواده به شمار می‌رود. چشم و هم‌چشمی به عنوان یک آسیب اجتماعی-اقتصادی، با تبدیل کانون خانواده به عرصه‌ای برای رقابت‌های مصرفی و نمایشی، نه تنها پیوندهای عاطفی را به رابطه‌ای مادی تقلیل می‌دهد، بلکه با ایجاد شکاف در شبکه خویشاوندی، مهم‌ترین سپر حمایتی خانواده در برابر بحران‌ها را تضعیف می‌کند. این پدیده، کارکرد اصلی خانواده به عنوان مأمن آرامش را به محلی برای تولید اضطراب و ناامنی روانی تبدیل می‌نماید.

۲-۴-۶. دوستان ناباب

دوستان ناباب نیز به عنوان الگوهای پذیرفته‌شده فرد، بر شیوه‌های گفتار، کردار و منش او تأثیر می‌گذارند. فرد برای حفظ پذیرش در جمع، ناگزیر به پیروی از هنجارهای گروه است و در غیر این صورت با طرد مواجه می‌شود. تأثیر این گروه در رشد شخصیت افراد، کمتر از تأثیر خانواده نیست. در چنین شرایطی، اگر جوانی از تربیت اولیه و صحیح خانوادگی محروم باشد، قطعاً دچار آسیب و انحراف خواهد شد (گروه محققان، ۱۳۵۳، ص ۵).
 امام رضا علیه‌السلام در اهمیت انتخاب دوست خوب می‌فرماید: «مَنْ اسْتَفَادَ أَخًا فِي اللَّهِ فَقَدْ اسْتَفَادَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ؛ هر که در راه خداوند برادری به دست آورد، در بهشت، خانه‌ای به دست آورده است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۷۸). حضور دوستان ناباب به عنوان یک عامل برون‌خانوادگی، با ایجاد تضاد هنجاری و القای ارزش‌های متعارض، کارکردهای تربیتی و نظارتی خانواده را خنثی ساخته و با تضعیف تدریجی سرمایه اجتماعی-اخلاقی اعضا، مسیر انحراف رفتاری و گسست از چارچوب‌های ارزشی خانواده را هموار می‌سازد. در مقابل، دوستی‌های مبتنی بر مبانی الهی، همچون گستره‌ای حفاظتی، ارزش‌های خانوادگی را تقویت و تعمیق می‌بخشد.

۷. راهکارهای تحکیم خانواده

برای مقابله با این عوامل آسیب‌زا، امام رضا علیه‌السلام راهکارهایی ارائه فرموده‌اند که عمل به آنها، زمینه تحکیم نهاد خانواده را فراهم می‌سازد.

۱-۷. راهکارهای اخلاقی

۱-۱-۷. وفای به عهد

در روایت‌های بسیاری از معصومین علیهم‌السلام، پیمان شکنی، عمل زشت و مذموم معرفی شده است و مردم را به پرهیز از آن و وفای به عهد فراخوانده‌اند. امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «آدمی نمی‌تواند از گرداب‌های گرفتاری با پیمان شکنی رهایی یابد و از چنگال عقوبت رهایی ندارد، کسی که با حیله به ستمگری می‌پردازد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۳۴۹). وفاداری نسبت به خانواده و عمل به پیمان‌ها، نهاد خانواده را از آسیب‌ها مصون داشته و استحکام آن را سبب می‌شود.

۲-۱-۷. عیب‌پوشی

بر اساس متون روایی، عیب‌پوشی از ویژگی‌های برجسته مؤمنان شمرده شده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۵، ص ۲۹۳) امام رضا علیه‌السلام در پاسخ به شکایات مردی از برادرش فرمودند: «...عیوب او را بپوشان و بر نقایصش پرده بپفکن...» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۵۸). اعضای خانواده نه تنها موظف به پوشاندن عیوب یکدیگر هستند، بلکه می‌بایست در جهت رفع این کاستی‌ها نیز تلاش نمایند. گاهی سکوت و خاموشی تنها راه نجات انسان است. هنگامی که زن یا مرد بنا به دلایلی از یکدیگر ناراحت می‌شوند در این حالت بهتر است برای این که آن ناراحتی عمیق‌تر نشود سکوت کنند. این امر موجب تحکیم خانواده می‌شود. امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «از نشانه‌های فقه و فهم دین، حلم و علم بوده و خاموشی دری از درهای حکمت است. خاموشی و سکوت، دوستی آور و راهنمای هر کار خیری است» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۴۴۵). عیب‌پوشی و سکوت راهبردی، با ایجاد فضای امن روانی و جلوگیری از تشدید تعارضات، زیرساخت اعتماد و احترام متقابل را در خانواده تقویت می‌کنند. این دو کنش ارتباطی، نه تنها مانع از تخریب سرمایه اجتماعی درون‌خانوادگی می‌شوند، بلکه با تبدیل خانواده به پناهگاهی امن، امکان اصلاح تدریجی خطاها در بستری عاری از تحقیر را فراهم می‌سازند.

۳-۱-۷. گذشت و شکیبایی

امام رضا علیه‌السلام در تفسیر آیه «فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ» (حجر/۵۸) می‌فرماید: «صفح جمیل، گذشتی است که در آن مؤاخذه و سرزنشی وجود نداشته باشد». یکی از ویژگی‌های رفتاری انسان که موجب گذشت در برابر خطاها و جلوگیری از خشم و عصبانیت می‌شود،

برخورداری از مقام شکیبایی و گذشت در مواجهه با برخورد هاست (حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ص ۳۷۴). شکیبایی در برابر سختی‌ها و ناملایمات، از راهکارهای مؤثر در تحکیم نهاد خانواده به شمار می‌رود لذا امام رضا علیه السلام می‌فرمایند: «هیچ بنده‌ای حقیقت ایمان را کامل نمی‌کند، مگر آنکه سه ویژگی در او باشد: دین‌شناسی، تدبیر نیکو و شکیبایی در مصیبت‌ها و بلاها» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۳۳۹). گذشت اصیل (صفح جمیل) که خالی از هرگونه مؤاخذه و سرزنش باشد، با شکستن چرخه معیوب تقابل و تلافی، بلوغ عاطفی و حکمت ارتباطی را در کانون خانواده نهادینه می‌سازد. این فضیلت که از ستون‌های اصلی ایمان شمرده شده، نه تنها بحران‌های لحظه‌ای را مدیریت می‌کند، بلکه با ایجاد حافظه جمعی مثبت، تاب‌آوری خانواده را در برابر آسیب‌های آتی افزایش می‌دهد.

۴-۱-۷. تهذیب نفس

خودآگاهی و مراقبت نفسانی که در کلام رضوی بر آن تأکید شده، با تقویت قوه تمیز و مدیریت هیجانات، فرد را برای انتخاب آگاهانه‌تر در عرصه ارتباطات خانوادگی و پرهیز از معاشرت‌های زیانبار توانمند می‌سازد. این فرآیند درونی، با ایجاد تعادل رفتاری و کاستن از تنش‌های ناشی از جهل نفس، زیربنای استحکام روابط و استمرار سلامت اخلاقی در نهاد خانواده را پی‌ریزی می‌کند. امام رضا علیه السلام فرمودند: «کسی که نفسش را پای حساب بکشد، سود می‌برد و کسی که از آن غافل شود، زیانکار است. کسی که بترسد، ایمن است و کسی که عبرت گیرد، بیناست و کسی که بینا باشد، می‌فهمد و کسی که بفهمد، می‌داند. هر که با جاهل پیوند دوستی بریزد، به زحمت می‌افتد... و برترین عقل، شناخت انسان به نفس خویش است» (عطاردی قوچانی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۳۰۲).

۵-۱-۷. حسن خلق و زیبایی خواهی

امام رضا علیه السلام ضمن اینکه گشاده رو بودند و با مردم خوش رفتاری می‌کردند، مردم را نیز به گشاده رویی و حسن خلق دعوت می‌کردند. ایشان می‌فرمایند: «با فرزندان خود نیکی و در حق آنها احسان کنید، چه بسا آنها گمان می‌کنند که شما رزق و روزی آنها هستید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۳۴۹). همچنین، همان‌گونه که دین اسلام به زنان بر آراستگی برای همسر توصیه نموده، به مردان نیز بر خودآرایی در مقابل همسر تأکید فرموده است. ابن جهم روایت می‌کند: «نزد امام رضا علیه السلام رفتم و مشاهده کردم که موی خود را خضاب (حنا) کرده‌اند. با شگفتی گفتم: فدایت شوم آیا موهایتان را رنگ زده‌اید؟»

فرمودند: «آراستگی مردان از عواملی است که بر عفت زنان می‌افزاید. زنانی که پاکدامنی را ترک گفته‌اند، به این دلیل است که شوهرانشان خودآرایی را رها کرده‌اند». در ادامه با تأکید بیشتری می‌فرمایند: «وَلَقَدْ تَرَكْنَا النِّسَاءَ الْعَفَّةَ بَتْرَكِ أَرْوَاجِهِنَّ التَّهْيِئَةَ؛ به راستی زنان، عفت را رها می‌کنند هنگامی که شوهرانشان آراستگی را ترک نمایند» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۳۷۰؛ کاشانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۱۳).

حسن خلق و توجه متقابل به آراستگی در سیره رضوی، نه تنها به عنوان ابزاری برای تش‌زدایی از فضای خانواده عمل می‌کند، بلکه با ایجاد پیوند عاطفی مستمر و تقویت احساس ارزشمندی متقابل، سرمایه‌های مشترکی می‌آفریند که تاب‌آوری اخلاقی و عاطفی خانواده را در برابر چالش‌های روزمره تضمین می‌نماید.

۷-۲-۷. راهکارهای اقتصادی

آموزه‌های رضوی با ارائه راهکارهای عملی در این حوزه، نه تنها به تأمین نیازهای مادی توجه دارند، بلکه بر جنبه‌های معنوی و تربیتی اقتصاد خانواده نیز تأکید می‌ورزند.

۷-۲-۱-۱. قناعت در زندگی

قناعت، آثار فراوان و سودمندی دارد و موجب پیشگیری از بسیاری از رذائل اخلاقی و جرائم حقوقی می‌شود. امام رضا علیه‌السلام در خصوص رضایت بر رزق حلال می‌فرمایند: «هر کس به روزی حلال اما کم خشنود باشد رنجش کمتر و خاندانش در آسایش و آرامش زندگی می‌کنند و خداوند عیوب دنیا و کیفیت رفع آنها را به او می‌آموزد و وی را با سلامتی در بهشت مستقر می‌سازد» (عامر طائی، ۱۴۰۸، ص ۴۰۱). قناعت با این محور، یکی از راهکارهای مقابله با موانع استحکام نهاد خانواده است.

۷-۲-۲-۲. کار و تلاش و مسئولیت‌پذیری

در حالی که برخی مکاتب تحریف‌شده به انزوا و سکون دعوت می‌کنند، سیره رضوی در تقابل با این رویکرد قرار دارد. از منظر امام رضا علیه‌السلام، کار و تلاش برای تأمین نیازهای خانواده، شعبه‌ای از جهاد محسوب شده و فرد تلاشگر به عنوان مجاهدی در راه خدا و گاهی برتر از آن شناخته می‌شود. ایشان می‌فرمایند: «کسی که برای رفع نیازمندی خانواده خود تلاش کند و به کسب روزی حلال پردازد، پاداشی بزرگ‌تر از مجاهد در راه خداوند دارد» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۸۹). در سیره امام رضا علیه‌السلام مشاهده می‌شود که ایشان با

وجود غیبت طولانی پدر بزرگوارشان، امام موسی بن جعفر علیه السلام در زندان، مسئولیت سرپرستی خانواده را بر عهده گرفتند که تجلی بارز مسئولیت پذیری ایشان محسوب می شود. تأمین معاش حلال و برخورداری از امکانات زندگی، نقش مهمی در ایجاد آرامش و افزایش صمیمیت خانوادگی ایفا می کند. امام رضا علیه السلام در این زمینه می فرماید: «هر کس صبح کند در حالی که تنش سالم، خاطرش آسوده و معاشش تأمین باشد، از نعمت زندگی مطلوب و آرام بهره مند است» (حائری کرمانی، ۱۳۸۴، ص ۸۱). ایشان در روایتی دیگر از پیروان خود می خواهند تا برای ایجاد گشایش در زندگی و رفاه خانواده تلاش نمایند: «افرادی که از نعمتی برخوردارند، باید بر زن و فرزند خود گشایش دهند» (عامر طائی، ۱۴۰۸، ص ۴۰۳).

۳-۲-۷. استفاده صحیح و بهینه از منابع و امکانات

عباس از راویان حدیث می گوید: از امام رضا علیه السلام درباره میزان هزینه برای خانواده سؤال کردم. ایشان فرمودند: «میان دو حد ناپسند». گفتم: فدایت شوم، سوگند به خدا نمی دانم این دو حد ناپسند کدام است. فرمودند: «آیا نمی دانی که خداوند متعال، اسراف و اقتار (تنگ گیری در هزینه) را ناپسند شمرده است؟» (حکیمی، ۱۳۸۷، ج ۴، ص ۳۲۸). رعایت اقتصاد میانه رو در مدیریت هزینه های خانوادگی، که در آموزه رضوی بر اساس آیه قرآنی (فرقان/ ۶۳) تبیین شده، با پرهیز از دو آفت اسراف و تنگ گیری، توازنی پایدار بین تأمین رفاه و حفظ ارزش های اخلاقی برقرار می سازد. این اصل اقتصادی-اخلاقی، ضمن جلوگیری از فشارهای روانی ناشی از فقر یا مصرف گرایی افراطی، خانواده را در مسیر تعالی مادی و معنوی هدایت می کند.

۳-۷. راهکارهای عاطفی

در مسیر تحکیم نهاد خانواده، «راهکارهای عاطفی» بنیانی ترین رکن تلقی می شود. اگر اخلاق، چارچوب و اقتصاد، پشتوانه زندگی خانوادگی است، عاطفه و محبت، روح حاکم بر این کانون محسوب می شود. این دسته از راهکارها مستقیماً بر قلب روابط خانوادگی تأثیر گذاشته و گرمی، صمیمیت و پویایی را به کانون خانواده بازمی گردانند.

۱-۳-۷. محبت و مهرورزی

از منظر اسلام، بنیان زندگی خانوادگی بر محبت استوار است. در سیره اهل بیت علیهم السلام

شواهد متعددی درباره مهرورزی به فرزندان مشاهده می‌شود. امام رضا علیه‌السلام در این زمینه حدیثی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل می‌کنند که «بزرگان خود را احترام کنید و به کودکان خود مهر بورزید و پیوند خویشاوندی خود را حفظ نمایید» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۵۹۷). همچنین می‌فرمایند: «اگر نسبت به فردی محبت دارید، آن را ابراز کنید؛ چرا که اظهار دوستی، نیمی از خردمندی محسوب می‌شود» (امین عاملی، ۱۳۶۷، ج ۴، ص ۱۹). بر این اساس، زن و شوهر می‌بایست عواطف خود را نسبت به یکدیگر آشکار ساخته و از هرگونه شرم بی‌مورد در این زمینه پرهیز کنند. همچنین آن حضرت می‌فرماید: «برخی زنان، بهترین غنیمت برای همسرشان به شمار می‌روند؛ یعنی زنانی که محبت خود را به شوهرشان ابراز می‌کنند» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۲۳۴).

۲-۳-۷. تکریم شخصیت اعضای خانواده

تکریم متقابل شخصیت اعضای خانواده، که در سیره عملی امام رضا علیه‌السلام به صورت احترام فعال و پرهیز از هرگونه تحقیر متجلی شده، با ارتقای کرامت انسانی و ایجاد احساس ارزشمندی در تک تک اعضا، زیربنای روانی مستحکمی برای پیوندهای عاطفی و وفاق خانوادگی ایجاد می‌کند. امام رضا علیه‌السلام در سیره عملی خویش در جهت تقویت عواطف و تکریم شخصیت افراد خانه و در جمع معاشران، الگویی ویژه بودند. ابراهیم بن عباس می‌گوید: هرگز شخصیتی برتر از امام رضا علیه‌السلام ندیدم، هرگز پای خویش را در مقابل همنشینان دراز نمی‌کردند و پیش از او تکیه نمی‌دادند. به خدمتگزاران دشنام نمی‌گفتند، صدایشان به خنده بلند نمی‌شد و همواره با غلامان و زیردستان خود کنار سفره غذا می‌نشستند (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲۷۴). این رویکرد، که حتی در جزئیات رفتاری مانند ادب نشست و برخاست نمود یافته، سرمایه نمادین اعتماد و احترام را که شرط لازم برای تداوم گفتمان سالم در خانواده است، تقویت می‌نماید.

۳-۳-۷. سازگاری و مدارا

از امام رضا علیه‌السلام درباره بهترین بندگان سؤال شد. فرمودند: آنان هرگاه نیکی کنند خوشحال شوند، هرگاه بدی کنند آمرزش خواهند، هرگاه عطا شوند شکر گزارند، هرگاه بلا ببینند، صبر کنند، هرگاه خشم کنند در گذرند (حرانی، ۱۳۹۴، ص ۴۶۹). ایشان در تبیین اهمیت سازگاری و مدارا می‌فرمایند: «لا یكون المؤمن مؤمناً حتى تكون فيه ثلاث خصال...؛ تا سه خصلت در مؤمن نباشد، مؤمن نیست. خصلتی از پروردگارش، خصلتی از پیامبرش

صلی الله علیه و آله و خصلتی از ولیّ خدا. اما خصلت پروردگارش، نهفتن راز است؛ و خصلت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله، ملایمت با مردم است و خصلت ولیّ خدا، شکیبایی در تنگنا و سختی است (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۳۳۹).

بر اساس مباحث مذکور، عاطفه در کنار عقل، در آیات قرآن و سیره اهل بیت علیهم السلام به عنوان عاملی اساسی در شکل دهی به شخصیت انسان مورد تأکید قرار گرفته است. آیات متعددی در زمینه محبت، مودت، ترحم، لطف، عفو و بخشش و خشوع وجود دارد که همگی از تجلیات عاطفی محسوب شده و هر یک به بخشی از معرفت و معنویت اشاره دارد که در ارتقای معارف الهی انسان نقش اساسی ایفا می کند. انسان موجودی چند بعدی است که تمامی ابعاد آن در تعامل متقابل قرار دارند و عواطف به عنوان یکی از ابعاد مهم، نقش تعیین کننده‌ای در زندگی وی دارد. در جهان کنونی، زندگی اخلاقی و عاطفی بشر در نتیجه انزوا، تزلزل نظام‌های ارزشی و فروپاشی مبانی فطری با تهدیدات جدی مواجه شده و جامعه بشری با بحران‌ها و چالش‌های گوناگون اخلاقی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روبرو است (فقیهی و نجفی، ۱۳۹۲). عواطف عاملی برای برانگیختن استعداد‌های متنوع انسان به‌ویژه در دوران کودکی محسوب می‌شود که بی توجهی به آن موجب انحراف اطفال خواهد شد.

تربیت عاطفی نقطه عطف سایر ابعاد وجودی انسان از جمله ابعاد عقلانی، اجتماعی و معنوی به شمار رفته و سلامت روانی انسان وابسته به سلامت عاطفی اوست (شعاری نژاد، ۱۳۹۲، ص ۳۰۲). امام رضا علیه السلام بهترین مردم را کسانی می‌دانند که دارای حسن خلق بوده و با مردمان با گذشت و مودت رفتار نمایند. ایشان پدر و مادر را عامل شکل‌گیری این عواطف در کودکان برمی‌شمارند تا آنجا که یکی از معیارهای ازدواج برای مردان را حسن خلق زن دانسته‌اند؛ چرا که این ویژگی در تربیت طفل تأثیر مستقیم دارد (رضوی دوست و همکاران، ۱۳۹۴).

امام رضا علیه السلام نقش والدین را در شکل‌گیری سجایای اخلاقی فرزندان بسیار مهم دانسته و می‌فرماید: «سجایای اخلاقی نشانه پاکی وراثت و برتری ریشه خانوادگی است. هر که دارای اصالت خانوادگی باشد، همواره از فضیلت و صفات پسندیده برخوردار خواهد بود». همچنین می‌فرماید: «ملکات نیکو حاکی از وراثت‌های شایسته انسان است» (حیدری، پورشایگان، ۱۳۹۳). امام رضا علیه السلام برای والدین جایگاهی بلند در تربیت کودکان قائل شده، پدر را فصل الخطاب دانسته و مادر را دارای لازم‌ترین حقوق برای هر فرد برشمرده‌اند (رضوی دوست و همکاران، ۱۳۹۴). بر این اساس، نقش آنان در تربیت و

شکل گیری شخصیت کودکان غیرقابل انکار است.

امام هشتم علیه السلام با استناد به آیات (۱۴-۱۲) سوره مؤمنون، انسان را دارای دو بعد جسمانی و نفسانی می داند که در بعد نفسانی، عواملی همچون عقل، اراده و عواطف وجود دارد و خانواده مهد تربیت این عواطف به شمار می رود. همچنین می فرماید: «اگر والدین از صفات حمیده و نیکو برخوردار باشند، زمینه را برای تربیت هر چه بهتر عواطف فرزندان در آینده فراهم می آورند» (راحی، ۱۳۸۹).

۴-۷. راهکارهای اجتماعی

راهکارهای اجتماعی بر تعامل خانواده با محیط پیرامون و همچنین تنظیم روابط درونی اعضا بر اساس هنجارهای اجتماعی برگرفته از آموزه های دینی تمرکز دارند. این دسته از راهکارها همچون پوسته ای محافظتی، کیان خانواده را از گزند آسیب ها و ناهنجاری های بیرونی و درونی مصون می دارند.

۱-۴-۷. حیاء

حیاء واکنش درونی فرد به حضور و توجه دیگران و نیز ملکه ای نفسانی است که باعث خودداری از امور قبیح، تنفر از رفتار خلاف آداب و ترس از ملامت دیگران می شود (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۲۹). از آنجا که حیاء تاثیر زیادی در حفظ جامعه از ناهنجاری ها و آسیب ها دارد، نقش مهمی نیز در پاکدامنی افراد داشته و راهکاری اساسی برای تحکیم نهاد خانواده است. امام رضا علیه السلام چنین می فرماید که «حیاء از ایمان است» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۶۵). یکی از عناصر مهمی است که اغلب رفتارهای شخصیتی و اجتماعی متأثر از آن است. در صورتی که اعضای خانواده به آن پایبند باشند، به استحکام بیشتر خانواده یاری رسانده اند. حیاء، به عنوان مکانیسمی درونی و ریشه دار در ایمان، با تقویت خودکنترلی اخلاقی و حفظ حریم ها، نقش بنیادینی در استحکام نهاد خانواده و مصون سازی آن در برابر آسیب ها ایفا می کند.

۲-۴-۷. ارتباطات سالم و آرامش بخش

فردی که توانایی برقراری ارتباط سالم با دیگران را دارا باشد، مورد توجه مثبت اطرافیان قرار خواهد گرفت. البته تحقق این امر مستلزم برخورداری از ویژگی های خاصی است. پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله و سلم در این زمینه فرمودند: «هرکس با گفتن کلمه ای

ملاطفت آمیز، برادر مؤمن خود را احترام کند، تا زمانی که آن فرد شادمان است، گوینده آن سخن در پناه رحمت الهی خواهد بود» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۰۶). امام رضا علیه السلام در راستای ارتباط حسنه با مردم می‌فرماید: «مَنْ تَبَسَّمَ فِي وَجْهِ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ حَسَنَةً؛ کسی که بر چهره برادر مؤمنش تبسم زند خدا برایش حسنه می‌نویسد» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ص ۱۲۰). برقراری ارتباط سالم زن و مرد با دیگران در جامعه، خانواده را از خطر فروپاشی و آسیب‌پذیری مصون داشته و در مسیر تحکیم نهاد خانواده گام برمی‌دارد. ارتباطات بین فردی سالم، با مکانیسم ابراز صریح و دوسویه عواطف و به‌کارگیری کلام و رفتار مبتنی بر ملاطفت، سرمایه‌ای ارتباطی می‌آفریند که همچون سپری محافظ، بنیان خانواده را در برابر گسل‌های عاطفی-اجتماعی مقاوم می‌سازد.

زیربنای نهاد خانواده و ساختار تشکیل‌دهنده آن، حسن معاشرت است. اساس حسن معاشرت بر شناخت جایگاه، منزلت و حقوق متقابل استوار است. (کمالی دزفولی، ۱۳۶۹، ص ۱۳۰). در سیره رفتاری امام رضا علیه السلام آمده است: «هیچ کس در خانه حضرت صدای خود را بلند نمی‌کرد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۹۳). حسن خلق و مهربانی میان اعضای خانواده از یک سو موجب افزایش صمیمیت و از سوی دیگر زمینه‌ساز رفع تخاصمات احتمالی می‌گردد. با این حال، شایان توجه است که مطابق آموزه‌های دین اسلام، این نرم‌خویی دارای حدودی است؛ از جمله آنکه در صورت ارتکاب عمل ناپسند توسط یکی از اعضا، نباید با سکوت یا بی‌تفاوتی بر رفتار نادرست او صحنه گذاشت.

۳-۴-۷. امر به معروف و نهی از منکر

از دیگر راهکارهای تحکیم خانواده، نظارت و کنترل متقابل اعضای خانواده به ویژه مرد، بر رفتارهای یکدیگر و آگاه‌سازی آنان نسبت به خطاهایشان است. شیخ کلینی در زمینه عذاب تارکان امر به معروف و نهی از منکر، حدیثی از امام رضا علیه السلام نقل کرده که ایشان به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «هنگامی که امت من، امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنند و مسئولیت را به یکدیگر محول نمایند و هر کس منتظر باشد دیگری آن را انجام دهد، سزاوار عذاب الهی خواهند بود و این رفتارشان اعلان جنگ با خداوند محسوب می‌شود» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۵۹).

مسئولیت‌پذیری جمعی در قالب امر به معروف و نهی از منکر درون‌خانوادگی، با ارتقای سطح نظارت اخلاقی غیررسمی، مانع از تثبیت انحرافات رفتاری و استحاله ارزش‌های اساسی نهاد خانواده می‌گردد. غفلت از این وظیفه، نه تنها نشانه زوال مسئولیت‌پذیری فردی

است، بلکه طبق روایت، به معنای عدول از عهد جمعی با خداوند و زمینه‌ساز فروپاشی درونی نظام خانواده است.

۴-۴-۷. صله ارحام

یکی دیگر از راهکارهای اساسی در تحکیم نهاد خانواده که در عصر حاضر، به دلیل ماشینی شدن زندگی و چالش‌های ناشی از آن، کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد، صله رحم است. امام هشتم علیه‌السلام صله رحم را در ردیف واجبات عمده‌ای چون نماز و زکات قرار داده‌اند. ایشان در تبیین این امر فرمودند: «خداوند متعال در قرآن به سه دستور مهم اشاره کرده که هر یک با دو موضوع همراه است و اطاعت از هر دستور، مستلزم رعایت هر دو موضوع می‌باشد:

۱. خداوند به نماز و زکات به‌طور همزمان امر فرموده است. بنابراین، اگر کسی نماز بگذارد اما زکات نپردازد، نمازش مقبول نخواهد بود.
 ۲. خداوند به سپاسگزاری از خود و والدین فرمان داده است. پس هر که شکر خدا را به جای آورد اما از والدین قدردانی نکند، در واقع شکر خدا را به‌جا نیاورده است.
 ۳. خداوند به تقوای الهی و صله رحم امر کرده است. بنابراین، کسی که تکلیف صله رحم را انجام ندهد، امر به تقوا را رعایت نکرده است» (عطاردی قوچانی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۶۸).
- صله رحم به عنوان یک تکلیف الهی هم‌تراز با نماز و زکات، شبکه‌ای حمایتی و نظارتی پیرامون خانواده تشکیل می‌دهد که با تقویت پیوندهای خویشاوندی، پایداری و انسجام درونی نهاد خانواده را در برابر فشارهای محیطی فزاینده تضمین می‌کند. این عمل، با تزریق ارزش‌های مشترک و حس تعلق جمعی، مانع از انزوای خانواده در جامعه مدرن می‌شود.

تحلیلی موانع و راهکارهای تحکیم خانواده بر اساس سیره رضوی			
ردیف	حوزه	موانع کلیدی	راهکارهای کلیدی
۱	اخلاقی	عیب‌جویی، دروغ، بدخویی، تحقیر و تحمیل	وفای به عهد، عیب‌پوشی، گذشت و شکیبایی، تهذیب نفس، حسن خلق و آراستگی
۲	اقتصادی	فقر، بیکاری، بخل و خست	قناعت، کار و تلاش (جهاد اقتصادی)، مدیریت میانه‌رو منابع
۳	عاطفی	اندوه مزمن، آزار همسر، خشونت خانگی	ابراز محبت، تکریم شخصیت، سازگاری و مدارا
۴	اجتماعی	چشم و هم‌چشمی، دوستان ناباب	حیاء، ارتباطات سالم، امر به معروف و نهی از منکر، صله ارحام

جدول ۱: جدول تحلیلی موانع و راهکارهای تحکیم خانواده بر اساس سیره رضوی

۸. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف واکاوی سیره نظری و عملی امام رضا علیه‌السلام در حوزه تشکیل، تحکیم و مقابله با چالش‌های نهاد خانواده، و با اتکا به روش توصیفی-تحلیلی به انجام رسید. یافته‌های تحقیق به وضوح نشان می‌دهد که سیره رضوی، نه به عنوان مجموعه‌ای از توصیه‌های اخلاقی پراکنده، بلکه به مثابه یک «منظومه معرفتی یکپارچه» و الگویی نظام‌مند قابل فهم و اجراست که قادر است پاسخی اصیل و کارآمد به بحران‌های چندبعدی خانواده معاصر ارائه دهد. تحلیل مضامین استخراج شده از سیره ایشان مؤید آن است که خانواده در این منظومه فکری، نهادی «الهی-اجتماعی» با کارکردهای دوگانه درونی (تأمین سکونت، آرامش و مودت) و بیرونی (تربیت نسل صالح و گسترش آرمان توحید) تعریف می‌شود. بر این اساس، مدل تحکیم خانواده برگرفته از سیره رضوی، فرآیندی پویا و چندبعدی در نظر گرفته شد که در چهار بُعد به هم پیوسته «اخلاقی»، «عاطفی»، «اقتصادی» و «اجتماعی» قابلیت تحلیل و برنامه‌ریزی دارد.

در بعد اخلاقی، تأکید بر فضایی چون وفای به عهد، عیب‌پوشی، گذشت و حسن خلق، به عنوان زیرساخت غیرقابل انکار اعتماد و کرامت در روابط خانوادگی شناسایی شد. در بُعد عاطفی، محبت فعال و ابرازشونده، تکریم شخصیت، سازگاری و مدارا، به عنوان روح

حاکم بر کانون خانواده مورد تأکید قرار گرفت. در حوزه اقتصادی، راهبردهای عملیاتی همچون قناعت، کار و تلاش (به مثابه جهاد)، تأمین رفاه و مدیریت میانه‌روی منابع، به عنوان پشتوانه مادی آرامش خانواده تبیین گردید. و نهایتاً در بُعد اجتماعی، رعایت حیاء، حسن معاشرت، صلح و نظارت اخلاقی مبتنی بر امر به معروف و نهی از منکر، به عنوان پوسته محافظتی خانواده در برابر آسیب‌های بیرونی معرفی شد.

نوآوری اساسی این تحقیق در ارائه «الگوی یکپارچه تحکیم خانواده بر اساس سیره رضوی» نهفته است. این الگو نشان می‌دهد که استحکام خانواده، حاصل تعامل مثبت و پویای این ابعاد چهارگانه است و هرگونه چالش، ناشی از تضعیف یک یا چند بُعد از این ارکان به هم تنیده می‌باشد. عملگرایی، جامعیت و انطباق با فطرت انسانی، از وجوه تمایز این الگو از الگوهای سکولار و وارداتی است. «الگوی خانواده رضوی» با تبدیل آموزه‌های دینی از سطح توصیه‌های کلی به یک نقشه راه عملیاتی، می‌تواند به عنوان راهبرد اساسی برای اندیشمندان، سیاست‌گذاران و خانواده‌های مسلمان در جهت استحکام بخشی به این نهاد مقدس و مقابله با توفان چالش‌های جهان معاصر مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم، (۱۳۸۹ش)، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، قم، علی ابن ابی طالب علیه السلام.
ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۰۴ق)، **عیون اخبار الرضا**، تحقیق شیخ حسین اعلمی، بیروت، مؤسسه الاعلمی المطبوعات.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۷ق)، **امالی**، قم، بنیاد بعثت.
- اربلی، علی بن موسی، (۱۳۸۱ق)، **کشف الغمه فی الاثمه**، تهران، اسلامیه.
- امین عاملی، سید محسن، (۱۳۶۷)، **اعیان الشیعه**، تهران، سازمان چاپ و انتشارات.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۷۷)، **غرر الحکم و دررالحکم**، تصنیف: مصطفی و حسین درایتی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- بستان، حسین و همکاران، (۱۳۸۸)، **اسلام و جامعه شناسی خانواده**، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پناهی، علی احمد، (۱۳۹۸)، **نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد اسلامی**، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پناهی، علی احمد، شریفی، احمدحسین، (۱۳۸۸)، **بایست های اخلاقی همسران و نقش آن در تربیت فرزندان**، معرفت اخلاقی، شماره ۱، ص ۱۱۹-۱۴۲.
- جواد آملی، عبدالله، (۱۳۹۱)، **مفاتیح الحیات**، قم، اسرا.
- چهری، طیب، صفایی مقدم، مسعود، (۱۳۹۲)، **جایگاه تربیت عاطفی در تعلیم و تربیت اسلامی**، چهارمین همایش انجمن فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی.
- حائری کرمانی، حسین، (۱۳۸۴)، **سخنان گهربار دررالکلام «حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام»**، به انضمام سخنان حضرت امام موسی الکاظم علیه السلام، حضرت امام محمد تقی علیه السلام علیه السلام و...، مشهد، انصار.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، **وسائل الشیعه**، قم، مؤسسه آل البیت علیه السلام.
- حرانی، حسن بن علی حسن بن شعبه، (۱۳۹۴ق)، **تحف العقول عن آل الرسول**، قم، بصیرت.
- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، (۱۳۶۳)، **تفسیر اثنی عشری**، تهران، میقات.
- حکیمی، محمد، (۱۳۸۷)، **فرازهایی از سخن امام رضا علیه السلام**، مشهد، آستان قدس رضوی.
- حیدری، ناهید، پورشایگان، نوشین، (۱۳۹۳)، **تکریم و احترام به کودک**، دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷ش)، **لغت نامه دهخدا**، تهران، دانشگاه تهران.
- دیلمی، شیخ حسن، (۱۴۱۲ق)، **ارشادالقلوب الی الصواب**، قم، شریف رضی.
- راحمی، حسین علی، (۱۳۸۹)، **نقش والدین در تربیت فرزندان**، پیوند، شماره ۳۷۶، ص ۷-۹.
- رضوی دوست، غلامرضا، موسوی، سید محمد حسین، شایان فر، جواد، حسومی، ولی الله، (۱۳۹۴)، **بایستگی های اخلاقی زیست خانوادگی از منظر امام رضا علیه السلام**، اخلاق زیستی، شماره ۱۵، ص ۴۱-۷۰.
- ساروخانی، باقر، (۱۳۷۰)، **دایرالمعارف علوم اجتماعی**، تهران، کیهان.

- ساروخانی، باقر، (۱۳۷۹)، **جامعه شناسی خانواده**، تهران، سروش.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، (۱۴۲۹ق)، **الجامع الصغير في احاديث البشير النذير**، بيروت، دارالفكر للطباعة و النشر و لتوزيع.
- شرف الدين، سيد حسين، (۱۳۷۸)، **تحليلي اجتماعي از صله رحم**، قم، انتشارات دفتر تبليغات اسلامي.
- شعاري نژاد، علي اكبر، (۱۳۹۲)، **روانشناسي رشد**، تهران، اطلاعات.
- طبرسي، حسن بن فضل، (۱۳۹۲ق)، **مكارم الاخلاق**، بيروت، مؤسسه الاعلمي المطبوعات.
- طوسي، محمدبن حسن، (۱۴۱۴ق)، **الأمالی**، قم، دارالتفاهه.
- عامرطائي، عبدالله بن احمد، (۱۴۰۸ق)، **صحيفه الرضا**، مترجم محمدرضا ضميری، قم، مؤسسه امام مهدي (عج).
- عطاردی قوجانی، عزيز الله، (۱۴۰۶ق)، **مسند الامام رضا عليه السلام**، مشهد، كنگره جهاني حضرت رضا عليه السلام.
- علي بن موسى عليه السلام، امام هشتم، (۱۴۰۶ق)، **الفقه المنسوب للإمام الرضا عليه السلام**، قم، آل البيت لإحياء التراث.
- عميد، حسن، (۱۳۴۳)، **فروهنك فارسي عميد**، تهران، امير كبير.
- فقيهی، علي نقی و نجفی، حسن، (۱۳۹۲)، **عوامل تربيت عاطفي فرزندان در خانواده برگرفته از احاديث**، مجله اسلام و پژوهش های تربیتی، سال ۵ (۲)، ۵-۲۸.
- فولادی، محمد، (۱۳۸۲)، **بررسی میزان و عوامل اقتصادی - اجتماعی مرتبط با سرقت در میان جوانان شهر قم**، قم، سازمان مدیریت و برنامه ریزی.
- قائمی امیری، علی، (۱۳۹۱)، **خانواده در اسلام**، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران.
- کاشانی، فیض، (بی تا)، **محجبه البيضاء في تهذيب الاحياء**، قم، جامعه مدرسین.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۵)، **کافی**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- کمالی دزفولی، علی، (۱۳۶۹)، **قرآن و مقام زن**، تهران، هادی.
- گروه محققان، (۱۳۶۳)، **جامعه شناسی روش های درمان گروهی**، قم، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، **بحار الانوار**، بيروت، دارالحياء التراث العربي.
- مجلسی، محمد تقی، (۱۴۱۶ق)، **لوامع صاحبقرانی (شرح الفیه)**، قم، مؤسسه دار التفسیر.
- مرکز مطالعات و پژوهش های فرهنگی حوزه علمیه، (۱۳۸۵)، **نشاط در خانواده**، صباح، ۵ (۱۹)، ۱۰۵-۱۲۲.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۸)، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- ناصر، شيخ منصور علی، (۱۹۷۵م)، **التاج الجامع للاصول في احاديث الرسول (ص)**، بيروت، دارالفكر.
- نوری طبرسی، حسین، (۱۴۰۸ق)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، بيروت، مؤسسه آل البيت لاحياء التراث.

References

- The Holy Quran, (2010), Translator: Naser Makarem Shirazi, Qom, Ali ibn Abi Talib (A.S.).
- Aamer Ta'i, Abdullah ibn Ahmad. (1408 AH). Sahifat al-Rida. Translated by Mohammad Reza Zamiri. Qom: Imam Mahdi (AJ) Institute.
- Al-Amadi, Abd al-Wahid ibn Muhammad. (1377 SH). Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim. Compiled by Mustafa and Hussein Dara'iti. Qom: Islamic Propagation Office.
- Al-Amin al-Amili, Sayyid Muhsin. (1367 SH). A'yan al-Shi'ah. Tehran: Organization of Printing and Publications.
- Al-Deylami, Sheikh Hasan. (1412 AH). Irshad al-Qulub ila al-Sawab. Qom: Al-Sharif al-Radi.
- Al-Harrani, Hasan ibn Ali ibn Shu'bah. (1394 AH). Tuhaf al-'Uqul an Al al-Rasul. Qom: Basirat.
- Al-Hurr al-Amili, Muhammad ibn al-Hasan. (1409 AH). Wasa'il al-Shi'ah. Qom: Al al-Bayt Institute (A.S.).
- Al-Irbili, Ali ibn Musa. (1381 AH). Kashf al-Ghummah fi al-A'immah. Tehran: Islamiyah.
- Al-Nasef, Sheikh Mansur Ali. (1975 AD). Al-Taj al-Jami' li al-Usool fi Ahadith al-Rasul (PBUH). Beirut: Dar al-Fikr.
- Al-Nouri al-Tabarsi, Hussein. (1408 AH). Mustadrak al-Wasa'il wa Mustanbat al-Masa'il. Beirut: Al al-Bayt Institute for Reviving Heritage.
- Al-Suyuti, Abd al-Rahman ibn Abi Bakr. (1429 AH). Al-Jami' al-Saghir fi Ahadith al-Bashir al-Nadhir. Beirut: Dar al-Fikr for Printing, Publishing and Distribution.
- Al-Tabarsi, Hasan ibn Fadl. (1392 AH). Makarem al-Akhlaq. Beirut: Al-A'lami Foundation for Publications.
- Al-Tusi, Muhammad ibn al-Hasan. (1414 AH). Al-Amali. Qom: Dar al-Thaqafah.
- Attar Qochani, Aziz Allah. (1406 AH). Musnad al-Imam al-Rida (AS). Mashhad: The World Congress of Imam Reza (AS).
- Bustan, Hussein et al. (1388 SH). Islam wa Jame'e Shenasi-ye Khanevadeh [Islam and the Sociology of the Family]. Qom: Hawzah and University Research Center.
- Chehri, Tayyib; Safaei Moghaddam, Masoud. (1392 SH). "Jaygah-e Tarbiyat-e Atefi dar Ta'lim va Tarbiyat-e Eslami" [The Place of Emotional Education in Islamic Education and Upbringing]. The Fourth Conference of the Association of Islamic Education Philosophy.
- Dehkhoda, Ali-Akbar. (1377 SH). Lughatnameh-ye Dehkhoda. Tehran: University of Tehran.

- Faqihi, Ali Naqi; Najafi, Hassan. (1392 SH). "Aval-e Tarbiyat-e Atefi-e Farzandan dar Khanevadeh Bargerefte az Ahadith" [Factors of Children's Emotional Upbringing in the Family Derived from Narrations]. *Journal of Islam and Educational Research*, Year 5(2), 5-28.
- Fouladi, Mohammad. (1382 SH). *Barresi-ye Mizan va Aval-e Eghtesadi-Ejtemai-ye Mortabet ba Serqat dar Miyan-e Javanan-e Shahr-e Qom*. Qom: Management and Planning Organization.
- Haeri Kermani, Hussein. (1384 SH). *Sokhanan-e Goharbar-e Dorar al-Kalam "Hazrat-e Emam Ali ibn Musa al-Reza Alayh al-Salam"*. Mashhad: Ansar.
- Heidari, Nahid; Pourshaygan, Noshin. (1393 SH). "Takrim va Ehtaram be Koodak" [Honoring and Respecting the Child]. Kermanshah University of Medical Sciences.
- Hekmati, Mohammad. (1387 SH). *Faraz-hayi az Sokhan-e Emam Reza (AS)*. Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Husseini Shah Abdolazimi, Hussein ibn Ahmad. (1363 SH). *Tafsir Ithna 'Ashari*. Tehran: Meqat.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1404 AH). *'Uyun Akhbar al-Rida*. Researched by Sheikh Hussein A'lami. Beirut: Al-A'lami Foundation for Publications.
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1417 AH). *Al-Amali*. Qom: Al-Ba'thah Foundation.
- Ibn Musa (A.S.), the Eighth Imam. (1406 AH). *Al-Fiqh al-Mansub ila al-Imam al-Reza (A.S.)*. Qom: Al al-Bayt li Ihya' al-Turath.
- Javadi Amoli, Abdollah. (1391 SH). *Mafatih al-Hayat*. Qom: Esra'.
- Kamali Dezfuli, Ali. (1369 SH). *Qur'an va Maqam-e Zan*. Tehran: Hadi.
- Kashani, Fayz. (n.d.). *Al-Mahajjah al-Bayda' fi Tahdhib al-Ahya'*. Qom: Jame'eye Modarresin.
- Koleini, Muhammad ibn Ya'qub. (1365 SH). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Majlisi, Muhammad Baqir. (1403 AH). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
- Majlisi, Muhammad Taqi. (1416 AH). *Lawami' Sahibqarani (Sharh al-Alfiyyah)*. Qom: Dar al-Tafsir Institute.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1378 SH). *Tafsir-e Nemuneh*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Markaz-e Motale'at va Pazhuhesh-haye Farhangi-ye Howzeh-ye Elmiyeh. (1385 SH). "Neshat dar Khanevadeh" [Joy in the Family]. *Sobah*, 5(19), 105-122.

- Omid, Hassan. (1343 SH). *Farhang-e Farsi-e Omid*. Tehran: Amir Kabir.
- Panahi, Ali Ahmad. (1398 SH). *Nagsh-e Zan va Mard dar Khanevadeh ba Ruykard-e Eslami*. Qom: Hawzah and University Research Center.
- Panahi, Ali Ahmad; Sharifi, Ahmad Hussein. (1388 SH). “Bayest-haye Akhlaqi-ye Hamsaran va Nagsh-e an dar Tarbiyat-e Farzandan” [Ethical Necessities for Spouses and Their Role in Child Rearing]. *Ma’rifat-e Akhlaqi*, No. 1, pp. 119-142.
- Qaemi Amiri, Ali. (1391 SH). *Khanevadeh dar Eslam*. Tehran: Company for Printing and Publishing of Textbooks.
- Rahimi, Hussein Ali. (1389 SH). “Nagsh-e Valedayn dar Tarbiyat-e Farzandan” [The Role of Parents in Child Rearing]. *Payvand*, No. 376, pp. 7-9.
- Razavi Doost, Gholamreza; Mousavi, Seyed Mohammad Hussein; Shayegan, Javad; Hassoumi, Vali Allah. (1394 SH). “Bayesti-haye Akhlaqi-ye Zist-e Khanevadegi az Manzar-e Emam Reza (A.S.)” [Ethical Necessities of Family Life from the Perspective of Imam Reza (A.S.)]. *Akhlagh-e Zisti*, No. 15, pp. 41-70.
- Researcher Group. (1363 SH). *Jame’e Shenasi-ye Ravesh-haye Darman-e Goroouhi*. Qom: Hawzah and University Cooperation Office.
- Sarokhani, Baqer. (1370 SH). *Dayerat al-Ma’aref-e Olum-e Ejtemai*. Tehran: Kayhan.
- Sarokhani, Baqer. (1379 SH). *Jame’e Shenasi-ye Khanevadeh*. Tehran: Soroush.
- Sharaf al-Din, Sayyid Hussein. (1378 SH). *Tahlili-e Ejtemai az Saleh-e Rahm*. Qom: Islamic Propagation Office Publications.
- Sho’aari Nejad, Ali Akbar. (1392 SH). *Ravanshenasi-ye Ravesh*. Tehran: Ettela’at.